DOMSTOLENS DOM (Sjette Afdeling)

11. september 2003 *

I sag C-77/02,

angående en anmodning, som Verwaltungsgericht Sigmaringen (Tyskland) i medfør af artikel 234 EF har indgivet til Domstolen for i den for nævnte ret verserende sag,

Erika Steinicke

mod

Bundesanstalt für Arbeit,

at opnå en præjudiciel afgørelse vedrørende fortolkningen af artikel 141 EF, af Rådets direktiv 75/117/EØF af 10. februar 1975 om indbyrdes tilnærmelse af medlemsstaternes lovgivninger om gennemførelse af princippet om lige løn til mænd og kvinder (EFT L 45, s. 19), af Rådets direktiv 76/207/EØF af 9. februar 1976 om gennemførelse af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder for

* Processprog: tysk.

så vidt angår adgang til beskæftigelse, erhvervsuddannelse, forfremmelse samt arbejdsvilkår (EFT L 39, s. 40) samt af Rådets direktiv 97/81/EF af 15. december 1997 om rammeaftalen vedrørende deltidsarbejde, der er indgået af Unice, CEEP og EFS (EFT 1998 L 14, s. 9),

har

DOMSTOLEN (Sjette Afdeling),

sammensat af afdelingsformanden, J.-P. Puissochet, og dommerne R. Schintgen, V. Skouris, F. Macken (refererende dommer) og J.N. Cunha Rodrigues,

generaladvokat: A. Tizzano
justitssekretær: R. Grass,

efter at der er indgivet skriftlige indlæg af:

— Erika Steinicke ved Rechtsanwalt T. Lenz

— den portugisiske regering ved L. Fernandes, A. Seiça Neves og A.J. Simões, som befuldmægtigede

— Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber ved N. Yerrell og H. Kreppel, som befuldmægtigede,

på grundlag af den refererende dommers rapport,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse den 3. april 2003,

afsagt følgende

Dom

1 Ved kendelse af 10. december 2001, indgået til Domstolen den 7. marts 2002, har Verwaltungsgericht Sigmaringen i medfør af artikel 234 EF forelagt et præjudicielt spørgsmål vedrørende fortolkningen af artikel 141 EF, af Rådets direktiv 75/117/EØF af 10. februar 1975 om indbyrdes tilnærmelse af medlemsstaternes lovgivninger om gennemførelse af princippet om lige løn til mænd og kvinder (EFT L 45, s. 19), af Rådets direktiv 76/207/EØF af 9. februar 1976 om gennemførelse af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder for så vidt angår adgang til beskæftigelse, erhvervsuddannelse, forfremmelse samt arbejdsvilkår (EFT L 39, s. 40) samt af Rådets direktiv 97/81/EF af 15. december 1997 om rammeaftalen vedrørende deltidsarbejde, der er indgået af Unice, CEEP og EFS (EFT 1998 L 14, s. 9).

2 Spørgsmålet er rejst i forbindelse med en tvist mellem Erika Steinicke og Bundesanstalt für Arbeit (den tyske »arbejdsmarkedsstyrelse«) vedrørende sagsøgerens udelukkelse fra at blive omfattet af den aldersbetingede deltidsordning.

Fællesskabsretlige bestemmelser

3 Artikel 141 EF har følgende ordlyd:

»1. Hver medlemsstat gennemfører princippet om lige løn til mænd og kvinder for samme arbejde eller arbejde af samme værdi.

2. Ved løn forstås i denne artikel den almindelige grund- eller minimumsløn og alle andre ydelser, som arbejdstageren som følge af arbejdsforholdet modtager fra arbejdsgiveren direkte eller indirekte i penge eller naturalier.

[...]«

Direktiv 75/117

4 I henhold til artikel 1 i direktiv 75/117 indebærer princippet om lige løn til mænd og kvinder, at for samme arbejde eller for arbejde, som tillægges samme værdi, afskaffes enhver forskelsbehandling med hensyn til køn for så vidt angår alle lønelementer og lønvilkår.

5 Artikel 3 i direktiv 75/117 bestemmer, at medlemsstaterne afskaffer sådan forskelsbehandling mellem mænd og kvinder, som følger af en administrativt eller ved lov fastsat bestemmelse, og som er i strid med ligelønsprincippet.

Direktiv 76/207

6 Af artikel 1, stk. 1, i direktiv 76/207 fremgår, at direktivet tilsigter gennemførelse i medlemsstaterne af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder med hensyn til adgang til beskæftigelse, herunder forfremmelse, og til erhvervsuddannelse samt arbejdsvilkår og på de betingelser, der er fastsat i samme artikels stk. 2, til social sikring.

7 Artikel 2, stk. 1, i direktiv 76/207 bestemmer følgende:

»Princippet om ligebehandling i henhold til nedenstående bestemmelser indebærer, at der ikke finder nogen forskelsbehandling sted på grundlag af køn, hverken direkte eller indirekte under henvisning særlig til ægteskabelig eller familiemæssig stilling.«

8 I artikel 5 i direktiv 76/207 bestemmes:

»1. Anvendelsen af princippet om ligebehandling for så vidt angår arbejdsvilkår, herunder afskedigelsesvilkår, indebærer, at mænd og kvinder sikres samme vilkår uden forskelsbehandling på grundlag af køn.

2. Med henblik herpå træffer medlemsstaterne de nødvendige foranstaltninger til,

a) at administrativt eller ved lov fastsatte bestemmelser, som er i modstrid med princippet om ligebehandling, ophæves

b) at de bestemmelser i kollektive overenskomster eller individuelle arbejdskontrakter, i virksomheders interne reglementer eller i vedtægter for selvstændige erhverv, som er i modstrid med princippet om ligebehandling, anses for ugyldige, kan erklæres ugyldige eller ændres

c) at de administrativt eller ved lov fastsatte bestemmelser, der er i modstrid med princippet om ligebehandling, revideres, når det beskyttelseshensyn, som oprindelig lå til grund for disse, ikke længere er begrundet; at arbejdsmarkedets parter med hensyn til overenskomstbestemmelser af samme art opfordres til at foretage de ønskelige revisioner.«

Direktiv 97/81

9 § 1, litra a), i bilaget til direktiv 97/81 bestemmer, at formålet med rammeaftalen er at skabe grundlag for en fjernelse af forskelsbehandling af deltidsansatte og en forbedring af kvaliteten af deltidsarbejde.

10 I § 4, stk. 1, i bilaget til direktiv 97/81 bestemmes:

»Hvad angår ansættelsesvilkår må deltidsansatte ikke behandles på en mindre gunstig måde end sammenlignelige fuldtidsansatte, udelukkende fordi de arbejder på deltid, medmindre forskelsbehandlingen er begrundet i objektive forhold.«

Nationale bestemmelser

Nationale bestemmelser gældende indtil den 30. juni 2000

11 I § 72b, stk. 1, første punktum, i Bundesbeamtengesetz (lov om tjenestemænd i forbundsstaten, herefter »BBG«) af 14. juli 1953 (BGBl. I, s. 551), i den affattelse, der er offentliggjort den 31. marts 1999, og som er gyldig indtil den 30. juni 2000 (BGBl. I, s. 675, herefter »den anfægtede bestemmelse«), bestemmes følgende:

»Tjenestemænd med tjenestemandsløn kan efter ansøgning, der skal omfatte perioden indtil begyndelsen af pensioneringen, tildeles deltidsbeskæftigelse med halvdelen af den normale arbejdstid, når

1. tjenestemanden er fyldt 55 år

2. han i de sidste fem år før påbegyndelsen af deltidsbeskæftigelsen har været fuldtidsbeskæftiget i mindst tre år

3. deltidsbeskæftigelsen påbegyndes før den 1. august 2004

4. presserende tjenstlige behov ikke er til hinder herfor [...]«

12 Aldersbetinget deltidsbeskæftigelse i henhold til BBG kan tage form af enten en permanent deltidsbeskæftigelse, hvor den effektive arbejdstid udgør halvdelen af den normale arbejdstid (deltidsmodel, »Teilzeitmodell«), eller en blokmodel (»Blokmodell«), hvorved en »arbejdsperiode« på fuld (eller i hvert fald mere end halv) arbejdstid følges af en derved opsparet »arbejdsfritaget periode« (»Freistellungsphase«).

13 I henhold til § 6 i Bundesbesoldungsgesetz (tysk lov om løn til tjenestemænd i forbundsstatens tjeneste, herefter »BBesG«) af 23. maj 1975 (BGBl. I, s. 1173), i den affattelse, der er offentliggjort den 3. december 1998 (BGBl. I, s. 3434), reduceres lønnen ved deltidsarbejde i forhold til arbejdstiden.

14 Ved aldersbetinget deltidsarbejde foreskrev § 2, stk. 1, i Verordnung über die Gewährung eines Zuschlags bei Altersteilzeit (bekendtgørelse om tildeling af løntillæg ved aldersbetinget deltidsarbejde, herefter »ATZV«) af 21. oktober 1998 (BGBl. I, s. 3191), at størrelsen af det tildelte tillæg var lig med forskellen mellem den nettoløn, som følger af BGBesG's § 6, stk. 1, og 83% af den nettoløn, som ville blive udbetalt for fuldtidsarbejde.

15 § 6, stk. 1, første afsnit, i Gesetz über die Versorgung der Beamten und Richter in Bund und Länder (lov om pension til tjenestemænd og dommere i Bund og i Länder, herefter »BeamtVG«) af 24. august 1976 (BGBl. I, s. 3839), i den affattelse, der er offentliggjort den 16. marts 1999 (BGBl. I, s. 322, rettet s. 847 og s. 2033), foreskrev, at en tjenestemands tjenestetid i egenskab af tjenestemand, beregnet fra tidspunktet for tjenestemandens første fastansættelse som tjenestemand i det offentliges tjeneste, giver ret til pension.

16 I henhold til BeamtVG's § 6, stk. 1, tredje afsnit, gav perioder med deltidsbeskæftigelse kun ret til pension for den del, som svarer til den procentvise nedsættelse af beskæftigelsen i forhold til normal arbejdstid; perioder med aldersbetinget deltidsarbejde som omhandlet i den anfægtede bestemmelse gav kun ret til pension for ni tiendedele af normal arbejdstid.

Nationale bestemmelser gældende fra den 1. juli 2000

17 Den anfægtede bestemmelse blev ved Gesetz über die Anpassung von Dienst- und Versorgungsbezügen in Bund und Ländern (lov om tilpasning af lønninger og pensioner i Bund og Länder) af 19. april 2001 (BGBl. I, s. 618) ændret med virkning fra den 1. juli 2000.

18 Den anfægtede bestemmelse lyder i sin nye affattelse således:

»Der kan bevilges deltidsbeskæftigelse i form af aldersbetinget deltidsarbejde (»Altersteilzeit«) på halvdelen af den arbejdstid, tjenestemanden indtil nu har haft,

uden at deltidsbeskæftigelsen kan overskride halvdelen af den gennemsnitlige arbejdstid i de sidste to år forud for den aldersbetingede deltidsbeskæftigelse, til tjenestemænd, som oppebærer tjenestemandsløn, og som ansøger herom, idet ansøgningen skal omfatte perioden indtil begyndelsen af pensioneringen, når

1. disse er fyldt 55 år

2. de i de sidste fem år før påbegyndelsen af den aldersbetingede deltidsbeskæftigelse har været deltidsbeskæftiget i mindst tre år

3. den aldersbetingede deltidsordning påbegyndes før den 1. januar 2010

4. presserende tjenstlige behov ikke er til hinder herfor [...]«

19 I den nye affattelse af ATZV's § 2 (affattelse, som blev offentliggjort den 23.8.2001, BGBl. 2001 I, s. 2239) bestemmes, at størrelsen af det tildelte løntillæg svarer til forskellen mellem den nettoløn, som følger af omfanget af deltidsbeskæftigelsen, og 83% af den nettoløn, som den pågældende ville have ret til for sin nuværende arbejdstid, der danner udgangspunkt for fastsættelsen af den nedsatte arbejdstid under den aldersbetingede deltidsordning.

20 I den nye affattelse af BeamtVG bestemmes i § 6, stk. 1, tredje afsnit, at perioderne i den aldersbetingede deltidsordning kun giver ret til pension for ni tiendedele af den normale arbejdstid, som danner udgangspunkt for beregningen af den nedsatte arbejdstid under den aldersbetingede deltidsordning.

Tvisten i hovedsagen og det præjudicielle spørgsmål

21 Erika Steinicke, der er født i 1944, har siden 1962 været ansat hos Bundesanstalt für Arbeit. Siden 1973 har hun arbejdet som arbejdsformidler med status af tjenestemand. Indtil 1976 var hun fuldtidsbeskæftiget.

22 Efter hendes barns fødsel blev hendes arbejdstid efter ansøgning nedsat til det halve af den normale arbejdstid fra den 19. november 1976. I perioden fra den 1. februar 1985 til den 13. april 1986 var hendes arbejdstid nedsat til 30 timer om ugen. Siden den 14. april 1986 har Erika Steinicke i princippet været deltidsansat.

23 Sagsøgeren har kun månedsvis, og såfremt arbejdsbyrden samt budgetmæssige bestemmelser gjorde det muligt, efter ansøgning kunnet opnå fuldtidsansættelse.

24 Sagsøgerens ansøgning af 1. december 1998 om varig forhøjelse af hendes normale arbejdstid som følge af stigende arbejdsbyrde og med henblik på den aldersbetingede deltidsordning blev ved skrivelse af 27. juli 1999 af budget-

mæssige grunde afvist af Arbeitsamt Reutlingen. Det var heller ikke muligt at tilbyde sagsøgeren midlertidig fuldtidsbeskæftigelse, da der ikke var nogen ledig stilling.

25 Den 30. juni 1999 ansøgte Erika Steinicke i henhold til den anfægtede bestemmelse Bundesanstalt für Arbeit om at blive omfattet af den aldersbetingede deltidsordning for perioden fra den 1. oktober 1999 til den 30. september 2007 efter blokmodellen bestående af to perioder, dvs. en periode med en arbejdstid svarende til den normale arbejdstid indtil ansøgningstidspunktet fra den 1. oktober 1999 til den 30. september 2003, efterfulgt af en arbejdsfri periode fra den 1. oktober 2003 til den 30. september 2007. Sagsøgeren meddelte endvidere, at hun havde til hensigt at gå på pension den 1. oktober 2007.

26 Ved Arbeitsamt Reutlingens afgørelse af 12. juli 1999 blev ansøgningen afvist under henvisning til, at Erika Steinicke ikke opfyldte betingelsen i den anfægtede bestemmelse om inden for de sidste fem år forud for den aldersbetingede deltidsordning sammenlagt at have været fuldtidsbeskæftiget i tre år.

27 Erika Steinicke påklagede den 28. juli 1999 denne afgørelse.

28 Landesarbeitsamt Baden-Württemberg afviste sagsøgerens klage ved afgørelse af 10. august 1999.

29 Sagsøgeren anlagde herefter den 8. september 1999 sag ved den nationale ret.

30 Da den anfægtede bestemmelse og de øvrige relevante ovennævnte tyske retsbestemmelser under sagens forløb blev ændret, tildelte Arbeitsamt Reutlingen ved afgørelse af 24. august 2001 Erika Steinicke aldersbetinget deltidsbeskæftigelse for perioden fra den 1. juli 2000 til den 30. september 2007 i henhold til blokmodellen.

31 Sagsøgerens arbejdstid indtil dette tidspunkt blev nedsat først til halvdelen og dernæst til en fjerdedel af normal arbejdstid for perioden fra den 1. juli 2000 til den 30. september 2007. Perioden med en arbejdstid på 50% af den tidligere normale arbejdstid gælder fra den 1. juli 2000 til den 14. februar 2004 og den arbejdsfrie periode fra den 15. februar 2004 til den 30. september 2007.

32 Erika Steinicke modtager ud over sin løn, som er nedsat i forhold til den reducerede arbejdstid, et ikke pensionsgivende løntillæg, som ikke kan overstige 83% af den nettoløn, hun ville have ret til for hendes tidligere arbejdstid på 50%.

33 Under disse omstændigheder har parterne tilkendegivet, at tvisten er løst for så vidt angår den periode, der starter den 1. juli 2000, og sagen er i denne henseende afsluttet.

34 Erika Steinicke har imidlertid nedlagt påstand om ophævelse af Arbeitsamt Reutlingens afgørelse af 12. juli 1999 og af Landesarbeitsamt Baden-Württembergs afgørelse, som blev truffet på baggrund af sagsøgerens klage af 10. august 1999, og om, at Bundesanstalt für Arbeit tilpligtes som supplement til Arbeitsamt Reutlingens afgørelse af 24. august 2001 også at anse sagsøgeren for omfattet af den aldersbetingede deltidsordning efter blokmodellen for perioden fra den 1. oktober 1999 til den 30. juni 2000.

35 Bundesanstalt für Arbeit har nedlagt påstand om frifindelse med den begrundelse, at Erika Steinicke for den pågældende periode ikke opfyldte betingelserne i den anfægtede bestemmelse. Bestemmelsen er heller ikke i strid med artikel 141 EF, da den i den anfægtede bestemmelse fastsatte udelukkelse af deltidsansatte tjenestemænd er sagligt berettiget ud fra ordningens formål.

36 Ordningen tilsigter at indføre en særlig personalestyringskomponent, som ligeledes gør det muligt for det offentlige at yde et arbejdsmarkedspolitisk bidrag og især at bidrage til den førte politik om lettelse af arbejdsmarkedet. Formålet med den aldersbetingede deltidsordning er at tilskynde fuldtidsbeskæftigede arbejdstagere til at acceptere nedsættelse af arbejdstiden. Bundesanstalt für Arbeit er i øvrigt af den opfattelse, at udelukkelsen af deltidsansatte tjenestemænd ligeledes er berettiget ud fra overvejelser om omkostnings- og udgiftsneutralitet med hensyn til planlægning og arbejdsfordeling.

37 Verwaltungsgericht Sigmaringen har herefter besluttet at udsætte sagen og at forelægge Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

»Er artikel 141 EF, direktiv 75/117/EØF, direktiv 76/207/EØF og/eller direktiv 97/81/EF til hinder for bestemmelsen i Bundesbeamtengesetz' § 72b, stk. 1, første

punktum, nr. 2, i den affattelse af 31. marts 1999, der var gældende indtil den 30. juni 2000, hvorefter den aldersbetingede deltidsordning kun kan anvendes på en tjenestemand, der i de sidste fem år før påbegyndelsen af deltidsbeskæftigelsen sammenlagt har været fuldtidsbeskæftiget i mindst tre år, når væsentligt flere kvinder end mænd er deltidsbeskæftigede og således udelukket fra at blive omfattet af den aldersbetingede deltidsordning i henhold til denne bestemmelse?«

Det præjudicielle spørgsmål

Indlæg til Domstolen

38 Erika Steinicke har anført, at udelukkelsen af deltidsbeskæftigede arbejdstagere fra den aldersbetingede deltidsordning er i strid med fællesskabsretten.

39 Sagsøgeren er af den opfattelse, at argumentet om, at en udvidelse af den aldersbetingede deltidsordning til at omfatte deltidsansatte personer ikke ville gøre det muligt beskæftigelsespolitisk at opnå en virkning, der kan sammenlignes med den, der opnås ved, at ordningen kun gælder for fuldtidsansatte, ikke kan begrunde den anfægtede bestemmelse. I betragtning af, at det altid er kvinder, som skal anstrenge sig for at forene familieliv og arbejdsliv, bør behovet for halvtidsstillinger anses for tilsvarende vigtigt. Desuden er det netop deltidsbeskæftigede arbejdstagere, som bidrager til at holde omkostningerne nede og aflaste arbejdsmarkedet.

40 Sagsøgeren har anført, at argumentet om, at udgifterne med hensyn til planlægning og arbejdsfordeling ville blive betydelige, heller ikke er overbevisende. Såfremt en deltidsbeskæftiget arbejdstager var omfattet af den aldersbetingede deltidsordning, ville den efterfølgende søgning efter en ny deltidsbeskæftiget arbejdstager indebære samme udgift. Denne udgift ville i øvrigt blive fordoblet, såfremt en fuldtidsbeskæftiget arbejdstager, der benytter sig af den aldersbetingede deltidsordning, skulle erstattes af to deltidsbeskæftigede arbejdstagere. Under alle omstændigheder viser det forhold, at deltidsbeskæftigede arbejdstagere efter ændringen af den anfægtede bestemmelse ligeledes direkte er omfattet af ordningen, at man har kunnet finde en løsning på problemerne vedrørende planlægning og arbejdsfordeling.

41 Den portugisiske regering har anført, at i betragtning af Domstolens praksis vedrørende indirekte forskelsbehandling mellem mænd og kvinder udgør hverken spørgsmålet om omkostningsneutralitet eller spørgsmålet om beskæftigelsespolitik saglige grunde, der er tilstrækkelige til at berettige den forskelsbehandling, som tilsyneladende foreligger i denne sag. Regeringen har med henvisning til dom af 17. juni 1998, Hill og Stapleton (sag C-243/95, Sml. I, s. 3739), anført, at en afskaffelse af forskelsbehandling bør gå forud for økonomiske hensyn, idet målet om ligebehandling af og lige muligheder for mænd og kvinder ellers ikke kan nås.

42 Kommissionen har for det første anført, at en bestemmelse som den anfægtede er en bestemmelse vedrørende »*arbejdsvilkår*« som omhandlet i artikel 5 i direktiv 76/207 og ikke vedrører »*løn*« som omhandlet i artikel 141 EF og i artikel 1 i direktiv 75/117. Indførelsen af den aldersbetingede deltidsordning tilsigter at skabe nye arbejdspladser og derigennem at lette arbejdsmarkedet ved at tilskynde flere tjenestemænd til at ansøge om at blive omfattet af den aldersbetingede deltidsordning, således at der kan foretages nye ansættelser i det offentlige. De økonomiske fordele, som lovgiver herved yder de tjenestemænd, som benytter sig af ordningen, er blot tilskyndelser, som skal gøre det muligt at nå de nævnte mål for beskæftigelsespolitikken.

43 Kommissionen har dernæst anført, at den anfægtede bestemmelse ifølge oplysningerne fra den nationale ret ikke er lige så gunstig for de kvindelige arbejdstagere som for de mandlige, eftersom procentdelen af deltidsbeskæftigede kvinder er betydeligt højere end procentdelen af deltidsbeskæftigede mænd. Det er således særdeles sandsynligt, at kvindelige tjenestemænd ikke er i stand til at opfylde betingelsen i den anfægtede bestemmelse vedrørende kravet om tre års fuldtidsbeskæftigelse inden for de sidste fem år forud for deltidsbeskæftigelsen. Det ser således umiddelbart ud til, at der foreligger forskelsbehandling på grundlag af køn.

44 Endelig har Kommissionen hvad angår spørgsmålet om, hvorvidt en sådan forskelsbehandling kan være berettiget, anført, at medlemsstaterne kan vælge de foranstaltninger, som er egnede til at gennemføre deres socialpolitiske mål, og at budgetmæssige hensyn kan være afgørende for en medlemsstats socialpolitiske valg og påvirke arten eller omfanget af de socialsikringsforanstaltninger, staten ønsker at træffe. Imidlertid udgør sådanne overvejelser ikke i sig selv et mål for socialpolitikken og kan derfor ikke begrunde en forskelsbehandling på grundlag af køn (jf. dom af 24.2.1994, sag C-343/92, Roks m.fl., Sml. I, s. 571, præmis 35).

45 Kommissionen har her anført, at de af Bundesanstalt für Arbeit påberåbte betragtninger om omkostnings- og udgiftsneutralitet med hensyn til planlægning og arbejdsfordeling er rent økonomiske hensyn og derfor ikke udgør en tilstrækkelig begrundelse for forskelsbehandling på grundlag af køn (jf. i denne retning ligeledes Hill og Stapleton-dommen, præmis 40).

46 Ifølge Kommissionen virker de af Bundesanstalt für Arbeit påberåbte administrative og økonomiske problemer desuden ikke overbevisende. Dels kan man i henhold til den anfægtede bestemmelse ligeledes forestille sig den situation, hvor tjenestemænd, som havde været fuldtidsbeskæftigede i mindst tre år inden for de

sidste fem år forud for deres ansøgning, og som derfor havde ret til aldersbetinget deltidsarbejde, besatte en deltidsstilling umiddelbart før overgangen til denne ordning, således at de udgifter, som er forbundne med de af Bundesanstalt für Arbeit påberåbte økonomiske og personalepolitiske betragtninger, også i disse tilfælde ville have været uundgåelige. Dels viser den i 2000 foretagne ændring af den anfægtede bestemmelse med henblik på at gøre det muligt for deltidsbeskæftigede arbejdstagere at blive omfattet af ordningen, at de frygtede negative konsekvenser ikke var så alvorlige som påstået af Bundesanstalt für Arbeit.

47 Med hensyn til den politik til aflastning af arbejdsmarkedet, som Bundesanstalt für Arbeit har påberåbt sig som begrundelse for den anfægtede bestemmelse, har Kommissionen anført, at en medlemsstat i tilstrækkelig grad skal godtgøre, at de valgte midler var egnede til at nå det tilsigtede mål, og at de var nødvendige hertil. Efter Kommissionens opfattelse er den anfægtede bestemmelse i denne henseende selvmodsigende, idet den risikerer at afholde netop de nævnte arbejdstagere, som bidrager til at aflaste arbejdsmarkedet, fra at acceptere deltidsbeskæftigelse på grund af, at de ikke længere eventuelt vil kunne blive omfattet af den aldersbetingede deltidsordning.

Domstolens besvarelse

48 For at give den nationale domstol et fyldestgørende svar må det indledningsvis undersøges, om den i hovedsagen omhandlede aldersbetingede deltidsordning henhører under direktiv 76/207 eller tværtimod under artikel 141 EF og direktiv 75/117.

49 Det bemærkes herved, at formålet med den aldersbetingede deltidsordning er at nedsætte den sædvanlige arbejdstid, enten ved at arbejdstiden nedsættes generelt for hele den berørte periode (deltidsmodellen), eller ved at arbejdstageren trækker

sig tilbage fra tilværelsen som erhvervsaktiv på et tidligere tidspunkt (blokmodellen) I begge tilfælde påvirker den nævnte ordning de pågældende arbejdstageres erhvervsudøvelse, idet deres arbejdstid ændres (jf. i denne retning dom af 20.3.2003, sag C-187/00, Kutz-Bauer, Sml. I, s. 2741, præmis 44).

50 Det må herefter fastslås, at den i hovedsagen omhandlede ordning fastsætter bestemmelser vedrørende arbejdsvilkår som omhandlet i artikel 5, stk. 1, i direktiv 76/207.

51 Den omstændighed, at adgangen til denne ordning har økonomisk betydning for den pågældende arbejdstager, kan ikke medføre, at ordningen falder ind under anvendelsesområdet for artikel 141 EF eller direktiv 75/117, idet disse bestemmelser hviler på den snævre sammenhæng mellem arbejdsydelsen og størrelsen af arbejdstagerens løn (jf. i denne retning dom af 30.3.2000, sag C-236/98, JämO, Sml. I, s. 2189, præmis 59, og af 19.3.2002, sag C-476/99, Lommers, Sml. I, s. 2891, præmis 28).

52 Da den i hovedsagen omhandlede ordning fastsætter bestemmelser vedrørende arbejdsvilkår som omhandlet i artikel 5, stk. 1, i direktiv 76/207, er det i denne sag unødvendigt at undersøge, om direktiv 97/81 finder anvendelse i hovedsagen.

53 Under disse omstændigheder må det præjudicielle spørgsmål forstås således, at det dermed ønskes oplyst, om artikel 2, stk. 1, og artikel 5, stk. 1, i direktiv 76/207 skal fortolkes således, at disse er til hinder for en bestemmelse som den anfægtede bestemmelse, hvorefter aldersbetinget deltidsbeskæftigelse kun kan tildeles en

tjenestemand, der i de sidste fem år før påbegyndelsen af deltidsbeskæftigelsen sammenlagt har været fuldtidsbeskæftiget i mindst tre år, når væsentligt flere kvinder end mænd er deltidsbeskæftigede og således udelukket fra at blive omfattet af aldersbetinget deltidsbeskæftigelse i henhold til denne bestemmelse.

54 Det fremgår af sagen, at adgang til den i den anfægtede bestemmelse omhandlede aldersbetingede deltidsordning er forbeholdt personer, som i de sidste fem år før påbegyndelsen af den aldersbetingede deltidsbeskæftigelse sammenlagt har været fuldtidsbeskæftiget i mindst tre år.

55 I forelæggelseskendelsen præciseres, at det ikke er bestridt, at flere kvinder end mænd i Tyskland er deltidsbeskæftigede, og at ca. 90% af de deltidsbeskæftigede arbejdstagere i den tyske offentlige tjeneste er kvinder.

56 Heraf følger, at den persongruppe, som primært har været deltidsbeskæftiget i den i den anfægtede bestemmelse anførte periode, og som derfor er udelukket fra den i bestemmelsen omhandlede ordning, overvejende består af kvinder.

57 Under disse omstændigheder må det fastslås, at en bestemmelse som den i hovedsagen omhandlede faktisk fører til forskelsbehandling af kvindelige arbejdstagere i forhold til mandlige arbejdstagere, og i princippet er i strid med artikel 2, stk. 1, og artikel 5, stk. 1, i direktiv 76/207. Det vil kun forholde sig anderledes, såfremt forskelsbehandlingen af de to grupper af arbejdstagere er begrundet i objektive forhold, som intet har at gøre med forskelsbehandling på grundlag af køn (jf. i denne retning dom af 13.7.1989, sag 171/88, Rinner-Kühn, Sml. s. 2743, præmis 12, af 6.2.1996, sag C-457/93, Lewark, Sml. I, s. 243, præmis 31, Hill og Stapleton-dommen, præmis 34, dom af 6.4.2000, sag C-226/98, Jørgensen, Sml. I, s. 2447, præmis 29, og Kutz-Bauer-dommen, præmis 50).

58 Det tilkommer den nationale ret, som er enekompetent til at bedømme de faktiske omstændigheder og til at fortolke den nationale lovgivning, at afgøre, om dette er tilfældet. Det skal herved efterprøves, om de mål, der forfølges med de omhandlede bestemmelser, under hensyn til samtlige relevante momenter og til muligheden for at nå de pågældende mål med andre midler, fremstår, som om de intet har at gøre med forskelsbehandling på grundlag af køn, og om bestemmelserne, som middel til at nå bestemte mål, kan bidrage til at virkeliggøre dem (jf. i denne retning dom af 9.2.1999, sag C-167/97, Seymour-Smith og Perez, Sml. I, s. 623, præmis 72, og Kutz-Bauer-dommen, præmis 51).

59 Selv om det i en præjudiciel sag er den nationale ret, som skal tage stilling til, om der i den konkrete sag foreligger sådanne objektive grunde, er Domstolen, hvis opgave det er at give den nationale ret fyldestgørende svar, dog kompetent til på grundlag af det i hovedsagen oplyste samt de for Domstolen afgivne skriftlige og mundtlige indlæg at vejlede den nationale ret på en sådan måde, at denne kan træffe sin afgørelse (jf. Hill og Stapleton-dommen, præmis 36, Seymour-Smith og Perez-dommen, præmis 68, og Kutz-Bauer-dommen, præmis 52).

60 Bundesanstalt für Arbeit har som det fremgår af forelæggelseskendelsen anført, at overvejelser vedrørende beskæftigelsespolitik og omkostnings- og udgiftsneutralitet med hensyn til planlægning og arbejdsfordeling i den offentlige tjeneste bør betragtes som objektive overvejelser, der berettiger den forskelsbehandling, som følger af den anfægtede bestemmelse.

61 Hvad angår det af Bundesanstalt für Arbeit anførte argument om beskæftigelsespolitik og især om fremme af ansættelse bemærkes, at det påhviler medlemsstaterne at vælge de foranstaltninger, hvormed målene for deres

beskæftigelsespolitik kan realiseres. Domstolen har anerkendt, at medlemsstaterne råder over et vidt skøn ved udøvelsen af denne beføjelse (jf. Seymour-Smith og Perez-dommen, præmis 74).

62 Det kan heller ikke bestrides, at det, som allerede fastslået af Domstolen, er et lovligt mål i socialpolitikken at fremme ansættelse (jf. Seymour-Smith og Perez-dommen, præmis 71, og Kutz-Bauer-dommen, præmis 56).

63 Imidlertid kan det skøn, som medlemsstaterne råder over på det socialpolitiske område, ikke have til virkning, at gennemførelsen af et så grundlæggende princip i fællesskabsretten som princippet om ligebehandling af mandlige og kvindelige arbejdstagere gøres illusorisk (jf. Seymour-Smith og Perez-dommen, præmis 75, og Kutz-Bauer-dommen, præmis 57).

64 Generelle udsagn om, at den i hovedsagen omhandlede ordning er egnet til at fremme ansættelse, er hverken tilstrækkelige til at godtgøre, at formålet med den anfægtede bestemmelse intet har at gøre med forskelsbehandling på grundlag af køn, eller til at støtte den konklusion, at der var rimelig grund til at antage, at de valgte midler er eller kunne være egnede til at opfylde dette formål (Kutz-Bauer-dommen, præmis 58).

65 Som anført af Kommissionen og den nationale ret, udelukker den anfægtede bestemmelse desuden den persongruppe, nemlig deltidsbeskæftigede tjenestemænd, som i andre henseende yder et betydeligt bidrag til målet om lettelse af arbejdsmarkedet, fra at blive omfattet af ordningen om deltidsbeskæftigelse. Følgelig kan en national bestemmelse, som risikerer at afholde arbejdstagere fra at acceptere deltidsbeskæftigelse, fordi disse ikke længere efterfølgende eventuelt vil

kunne blive omfattet af den aldersbetingede deltidsordning, ikke umiddelbart anses for at være et egnet eller hensigtsmæssigt middel, hvorved målet om at lette arbejdsmarkedet kan nås.

66 Hvad angår de af Bundesanstalt für Arbeit fremførte betragtninger vedrørende omkostnings- og udgiftsneutralitet med hensyn til planlægning og arbejdsfordeling i den tyske offentlige tjeneste bemærkes, at selv om budgetmæssige hensyn kan være afgørende for en medlemsstats socialpolitiske valg og påvirke arten og omfanget af de socialsikringsforanstaltninger, staten ønsker at træffe, udgør de imidlertid ikke i sig selv et mål for socialpolitikken og kan derfor ikke begrunde en forskelsbehandling på grundlag af køn (Roks m.fl.-dommen, præmis 35, og Kutz-Bauer-dommen, præmis 59).

67 I øvrigt bemærkes, at en anerkendelse af, at budgetmæssige hensyn kan begrunde en forskellig behandling af mænd og kvinder, som uden sådanne hensyn ville udgøre en indirekte forskelsbehandling på grundlag af køn, ville indebære, at anvendelsen og rækkevidden af en så grundlæggende fællesskabsretlig bestemmelse som princippet om lighed mellem mænd og kvinder i henseende til tid og sted kan variere alt efter medlemsstaternes finansielle situation (Roks m.fl.-dommen, præmis 36, og Kutz-Bauer-dommen, præmis 60).

68 Det bemærkes ligeledes, at Bundesanstalt für Arbeit heller ikke, hverken som offentlig myndighed eller som arbejdsgiver, udelukkende kan begrunde en forskelsbehandling, der følger af en aldersbetinget deltidsordning, med, at ophævelsen af en sådan forskelsbehandling ville medføre en forøgelse af dens udgifter (jf. Kutz-Bauer-dommen, præmis 61).

69 Som anført af Erika Steinicke og af Kommissionen, viser den omstændighed, at deltidsbeskæftigede arbejdstagere efter ændringen af den anfægtede bestemmelse i

2000 ligeledes er omfattet af den aldersbetingede deltidsordning, at de af Bundesanstalt für Arbeit påberåbte negative økonomiske konsekvenser vedrørende sådanne arbejdstageres adgang til ordningen ikke er så alvorlige, som sagsøgte har påstået.

70 Herefter påhviler det Bundesanstalt für Arbeit for den nationale ret at godtgøre, at den forskelsbehandling, der følger af den aldersbetingede deltidsordning, er berettiget ud fra objektive grunde, som intet har at gøre med forskelsbehandling på grundlag af køn. Såfremt der føres bevis herfor, kan den omstændighed, at ordningens bestemmelser begrænser adgangen hertil til arbejdstagere, der i de sidste fem år før påbegyndelsen af deltidsbeskæftigelsen har været fuldtidsbeskæftiget i mindst tre år, ikke i sig selv betragtes som en tilsidesættelse af artikel 2, stk. 1, og artikel 5, stk. 1, i direktiv 76/207.

71 Det fremgår ligeledes af forelæggelseskendelsen, at den nationale ret desuden er i tvivl om, hvorvidt Erika Steinicke, såfremt den nationale ret finder, at artikel 2, stk. 1, og artikel 5, stk. 1, i direktiv 76/207 er til hinder for den anfægtede bestemmelse, idet denne ikke er berettiget ud fra objektive kriterier, som intet har at gøre med forskelsbehandling på grund af køn, for så vidt angår den omtvistede periode har ret til de accessoriske fordele, der er fastsat i de indtil den 30. juni 2000 gældende bestemmelser, eller til dem, der er fastsat i de pr. 1. juli 2000 gældende bestemmelser.

72 Hertil bemærkes, at de nationale domstole i tilfælde af, at lovbestemmelser tilsidesætter direktiv 76/207, fordi de indfører en forskelsbehandling, der er i strid med direktivet, er forpligtet til i videst muligt omfang at se bort fra denne forskelsbehandling, bl.a. ved at anvende de pågældende bestemmelser til fordel for den forfordelte gruppe, uden at de behøver at anmode om eller afvente, at bestemmelserne forinden ophæves af lovgiver, ved kollektiv forhandling eller på anden vis (Kutz-Bauer-dommen, præmis 75).

73 Imidlertid tilkommer det ikke Domstolen, men den nationale ret, i lyset af de faktiske oplysninger, som denne råder over, at vurdere, hvilke nationale bestemmelser der i det konkrete tilfælde skal anvendes for at sikre overholdelsen af det i direktiv 76/207 indeholdte princip om forbud mod forskelsbehandling.

74 På baggrund af det anførte må det præjudicielle spørgsmål herefter besvares med, at artikel 2, stk. 1, og artikel 5, stk. 1, i direktiv 76/207 skal fortolkes således, at disse er til hinder for en bestemmelse som den anfægtede bestemmelse, hvorefter aldersbetinget deltidsbeskæftigelse kun kan tildeles en tjenestemand, der i de sidste fem år før påbegyndelsen af deltidsbeskæftigelsen sammenlagt har været fuldtidsbeskæftiget i mindst tre år, når væsentligt flere kvinder end mænd er deltidsbeskæftigede og således udelukket fra at blive omfattet af aldersbetinget deltidsbeskæftigelse i henhold til denne bestemmelse, medmindre bestemmelsen er begrundet ud fra objektive kriterier, som intet har at gøre med forskelsbehandling på grundlag af køn.

Sagens omkostninger

75 De udgifter, der er afholdt af den portugisiske regering og af Kommissionen, som har afgivet indlæg for Domstolen, kan ikke erstattes. Da sagens behandling i forhold til hovedsagens parter udgør et led i den sag, der verserer for den nationale ret, tilkommer det denne at træffe afgørelse om sagens omkostninger.

På grundlag af disse præmisser

kender

DOMSTOLEN (Sjette Afdeling)

vedrørende det spørgsmål, der er forelagt af Verwaltungsgericht Sigmaringen ved kendelse af 10. december 2001, for ret:

Artikel 2, stk. 1, og artikel 5, stk. 1, i Rådets direktiv 76/207/EØF af 9. februar 1976 om gennemførelse af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder for så vidt angår adgang til beskæftigelse, erhvervsuddannelse, forfremmelse samt arbejdsvilkår skal fortolkes således, at disse er til hinder for en bestemmelse som § 72b, stk. 1, første punktum, nr. 2, i Bundesbeamtengesetz (tysk lov om forbundstjenestemænd), i den affattelse af 31. marts 1999, der var gældende indtil den 30. juni 2000, hvorefter aldersbetinget deltidsbeskæftigelse kun kan tildeles en tjenestemand, der i de sidste fem år før påbegyndelsen af deltidsbeskæftigelsen sammenlagt har været fuldtidsbeskæftiget i mindst tre år, når væsentligt flere kvinder end mænd er deltidsbeskæftigede og således udelukket fra aldersbetinget deltidsbeskæftigelse i henhold til denne bestemmelse, medmindre bestemmelsen er begrundet ud fra objektive kriterier, som intet har at gøre med forskelsbehandling på grundlag af køn.

Puissochet Schintgen Skouris

Macken Cunha Rodrigues

Afsagt i offentligt retsmøde i Luxembourg den 11. september 2003.

R. Grass J.-P. Puissochet

Justitssekretær Formand for Sjette Afdeling